

УДК 342.1.25 (477)

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-7](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-7)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Прієшкіна Ольга Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

професор кафедри конституційного права та правосуддя,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Статтю присвячено сутності міжнародно-правових стандартів прав людини, їх імплементації у національне законодавство. Обґрунтовано актуальність даного дослідження на сучасному етапі розвитку нашої держави, яка полягає, по-перше, у чітко сформованому зовнішньополітичному курсі на вступ до ЄС та НАТО, а по-друге, у необхідності протистояти новим викликам побудови демократичної правової держави в умовах повномасштабної війни та прямої загрози державному суверенітету та державній цілісності країни. Обґрунтовано, що сьогодні в незалежній Україні особливого значення набуває проблема реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яка тісно пов'язана як із недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції прав і свобод із боку держави, так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень. Аналіз системного дослідження свідчить, що динаміка адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу висвітлює важливість функції визначення впливу норм Конституції на суспільні відносини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України, визначила зміст поняття «конституційне регулювання», яке є показником важливості ухвалення та внесення поправок до Конституції України в сучасних кризових реаліях. Окрему увагу приділено питанням історичної еволюції конституційного регулювання прав та свобод людини в Україні, проведено порівняльний аналіз конституційного регулювання прав та свобод в Україні на різних етапах, визначено позитивні аспекти сучасного стану закріплення конституційних прав та свобод в Україні, особливо в контексті закріплення нових видів прав, як-то екологічні та інформаційні права. Доведено, що у нашій державі набуває поширення теорія визнання людської гідності, яка є інтегративною властивістю природи людини, а проблема імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство України ще потребує консолідованої діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: Конституція України, Декларація прав людини, права та свободи, міжнародно-правові стандарти, імплементація.

Priieshkina Olha. Implementation of international legal standards of human rights and freedoms in the national legislation of Ukraine

The article is devoted to the essence of international legal standards of human rights, their implementation in national legislation. The relevance of this research at the current stage of the development of our state is substantiated, which consists, first, in a clearly formed foreign policy course for joining the EU and NATO, and, second, in the need to face new challenges of building a democratic legal state in the conditions of a full-scale war and a direct threat state sovereignty and state integrity of the country. In the course of the study, it was substantiated that today in independent Ukraine, the problem of real provision of human and citizen rights and freedoms is of particular importance, which is closely related both to the insufficient level of observance of the rights and freedoms enshrined in the Constitution by the state, and to the insufficient level of their protection from offenses. The analysis of the systematic study shows that the dynamics of the adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union highlighted the importance of the function of determining the influence of the Constitution's norms on social relations in the conditions of the European and Euro-Atlantic integration of Ukraine, determined the meaning of the concept of "constitutional regulation", which is an indicator of the importance of adopting and amending the Constitution of Ukraine in modern crisis realities. Particular attention is paid to the issues of the historical evolution of the constitutional regulation of human rights and freedoms in Ukraine, a comparative analysis of the constitutional regulation of rights and freedoms in Ukraine at different stages is carried out, the positive aspects of the current state of constitutional rights and freedoms in Ukraine are determined, especially in the context of establishing new types of rights, such as environmental and informational rights. It has been proven that the theory of recognition of human dignity, which is an integrative property of human nature, is spreading in our country, and the problem of implementing international legal standards into the national legislation of Ukraine still requires the consolidated activity of all state authorities and local self-government bodies.

Key words: Constitution of Ukraine, Declaration of human rights, rights and freedoms, international legal standards, implementation.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення прав людини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стала однією з найбільш актуальних проблем людства. Саме людина в теорії та практиці конституціоналізму посідає головне місце, оскільки вона є головним орієнтиром розвитку сучасної держави.

Захист прав людини виступає органічною частиною системи конституціоналізму та містить нормативні, процесуальні та інституціональні засоби і механізми. «Людина приречена бути вільною», – такою фразою виразив суть теорії прав людини французький філософ Жан Поль Сартр.

У конституційній історії незалежної України вперше широке коло прав та свобод людини проголосив Третій Універсал Української Центральної Ради [1, с. 112–113].

У звичаєвому праві різних країн світу всі проблеми правового статусу людини та громадянина вирішуються по-різному.

Нині існують чотири теоретико-методологічні підходи до вирішення цієї проблеми:

- ліберальна концепція;
- колективістська концепція;
- концепція, яка пов'язана з особливим підходом до мусульманського права;
- концепція, що склалася у звичаєвому праві деяких країн тропічної Африки, Океанії, Латинської Америки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прав та свобод людини і громадянина в Україні та імплементація міжнародно-правових стандартів у національне законодавство викликають особливий інтерес не лише у теоретиків, а й дуже часто стають темою для дискусій серед практиків у різних галузях права. Дослідженню фундаментальних засад інституту прав та свобод людини та громадянина, імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство присвячено роботи вітчизняних учених М.О. Баймуратова, Ю.О. Волошина, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, О.Н. Ярмиша та ін. Незважаючи на наявність численних наукових праць, у яких були розглянуті питання прав і свобод людини та громадянина та їх міжнародно-правових стандартів, процес імплементації цих стандартів у національне законодавство недостатньо висвітлено у правовій науці та залишаються деякі проблеми.

Саме цим, передусім, зумовлені актуальність та теоретична значимість проведеного дослідження, що має величезне значення для розвитку науки конституційного та міжнародного права.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу міжнародних стандартів прав і свобод людини та громадянина, їх імплементації в національне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Розробники проекту Конституції України 1996 р. використали саме ліберальну концепцію прав людини, згідно з якою кожна людина від моменту народження наділена невід'ємними правами, а саме: обмеження прав людини і громадянина можливе лише у зв'язку із забезпеченням охорони конституційного ладу, громадського порядку, прав та свобод інших осіб.

Війна в Іраку 2003–2011 рр. надала новий поштовх для дослідження вченими принципів захисту прав людини, незастосування сили чи погрози силою, захисту людської гідності, територіальної цілісності та суверенітету в умовах військових конфліктів.

Водночас висунення на перший план міждержавного співробітництва людини, її прав та інтересів зумовило істотні зміни у правовому статусі людини: якщо раніше її правовий статус визначався винятково нормами національного права, то нині завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права та виникненню великої кількості міжнародних органів, що займаються захистом прав людини, людина отримала можливість від власного імені виступати на міжнародній арені на захисті своїх порушених прав [2, с. 414].

На сучасному етапі розвитку людства «каталог» прав людини та громадянина значно розширився та сьогодні налічує так звані «права четвертого покоління» (права на мир, на ядерну безпеку, на космос), соматичні права (право на смерть, права у сфері трансплантації, права ембріону, репродуктивні права, права на зміну статі), розширилися права індивідів на участь у політичному житті тощо.

У Конституції України 1996 р. із 48 статей II Розділу, який присвячений правам людини та громадянина, 37 статей містять перелік найголовніших прав і свобод людини, та лише чотири статті закріплюють обов'язки громадян. Особливого значення набуває проблема реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яка тісно пов'язана з недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції прав та свобод із боку держави, так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень.

Сьогодні «трьома китами» глобальної системи захисту прав людини виступають Загальна декларація прав людини (1948 р.) [3], Міжнародний пакт про громадянські та цивільні права [4] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [5], що набули чинності 1976 р. Усі зазначені документи визнаються як Міжнародний біль про права людини (Хартія прав людини), у якому на державу покладено обов'язок забезпечити реалізацію всіх прав.

Загальна декларація прав людини виступає найавторитетнішим джерелом міжнародного публічного права з питань захисту прав людини. Цей документ має форму резолюції Генеральної Асамблеї ООН та носить за Статутом ООН рекомендаційний характер, проте завдяки загальносвітовому сприйняттю та імплементації у національне законодавство її положення набули значення звичаєвих норм та стали основою універсальної міжнародної системи захисту прав людини.

Як член Ради Європи Україна взяла на себе обов'язки приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на загальноновизначених міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [6]. Саме ця стаття є головною в характеристиці конституційного ладу України та юридичним фундаментом для загального гуманістичного розвитку України. Таким чином, ст. 3 Конституції України вперше встановлює в нашій державі обов'язок держави визнавати, гарантувати та захищати права і свободи людини.

Одним з особливих суб'єктів захисту у національному та міжнародному праві є діти. У 1959 р. ООН приймає Декларацію прав дитини, основна теза якої – «людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має». У продовження цього положення були прийняті такі міжнародні документи у сфері захисту дитини, як:

- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (приєднання 2 липня 2006 р. із заявою);
- Європейська соціальна хартія (переглянута) (ратифіковано 14 вересня 2006 р. із заявами);
- Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ратифіковано 3 серпня 2006 р. із заявою);
- Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано 14 січня

2009 р.), та ін.

Окрім того, 26 квітня 2011 р. був прийнятий Закон України «Про охорону дитинства», відповідно до якого охорона дитинства визначається як загальнонаціональний пріоритет, що має велике значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики України з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток тощо.

Варто відзначити, що міжнародно-правові документи стають міжнародно-правовими стандартами у сфері захисту прав і свобод людини, які сприймаються та закріплюються в національних правових системах інших країн.

На гармонізацію законодавства України з міжнародним правом спрямована ст. 9 Конституції України, якою встановлено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Особливе місце в механізмі захисту прав людини займає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням прав і свобод людини та громадянина.

Однак права і свободи людини та громадянина, які закріплені в Конституції України, не є вичерпними, а саме в майбутньому ця система прав та свобод може бути розширена та вдосконалена та може служити могутнім імпульсом для більш повного та ефективного їх виконання.

Відсутність в Україні ефективної системи безоплатної правової допомоги громадянам, які з певних причин не можуть самостійно захищати свої права і законні інтереси в суді, органах дізнання і досудового слідства, інших юрисдикційних органах, з одного боку, суттєво затягує судові процедури, відволікає суддів від виконання процесуальних функцій, і з іншого – позбавляє бідні прошарки населення можливості належним чином захистити свої права у суді [7].

Особливе місце в охороні прав людини займає Конституційний Суд України, який є судом права, тобто він досліджує факти і навіть не дає правову оцінку обставинам, а оцінює саме право, надає правову настанову щодо праворозуміння положень Конституції чи законів [8, с. 242].

Проте всі процеси реалізації та забезпечення прав і свобод людини та громадянина не можна розглядати без сфери правосуддя, яка має свій безпосередній вплив у всіх сферах національного правосуддя та національної правової системи.

Слід відзначити, що динаміка адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу висвітила важливість функції визначення впливу норм Конституції на суспільні відносини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України, підкреслила важливість поняття «конституційне регулювання», що також є показником важливості ухвалення та внесення поправок до Конституції України в сучасних історичних кризових реаліях.

Сьогодні в міжнародному праві виявляється деяка обережність із боку світового співтовариства та його інституцій у закріпленні в прямій постановці деяких прав людини, у тому числі й у такій важливій сфері, як політична, де задіяно реальні механізми оновлення державної влади. Це детермінується, перш за все, історичними труднощами з їх гарантування в повному обсязі з боку держав, що може перетворити їх на практиці, по суті, на формальну декларацію [9, с. 16].

За роки незалежності Української держави була створена нормативно-правова база про права і свободи людини та громадянина, яка має надзвичайно велике значення для розвитку та вдосконалення громадянського суспільства. Сьогодні найважливішими законодавчими актами, що регламентують права та свободи людини та громадянина, є:

- «Про імміграцію»;
- «Про біженців»;
- «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини»;
- «Про громадянство в Україні»;
- «Про реабілітацію жертв політичних репресій»;
- «Про приєднання України до Конвенції ООН про статус біженців і Протоколу про статус біженців»

тощо.

Незважаючи на те що в Україні було прийнято національне законодавство у сфері прав і свобод людини та громадянина, в умовах політичної та соціально-економічної кризи, військового стану залишаються відсутніми механізми захисту цих прав.

Для побудови в Україні демократичної правової держави велике значення має боротьба з правовим нігілізмом, правовим інфантілізмом, феноменом переродження правосвідомості, який одержує свій прояв, насамперед, у злочинності [10, с. 43].

Основний Закон України закріпив якісно нову систему прав і свобод людини і громадянина, які відповідають міжнародно-правовим стандартам та які мають велике значення в процесі їх реалізації.

Варто відзначити, що замість соціально-економічних, політичних і громадянських прав і свобод, які знайшли своє відображення в Конституції УРСР 1978 р., Конституція України 1996 р. закріпила громадянські права (особистісні), політичні, соціальні, економічні, культурні, інформаційні, екологічні права і свободи людини та громадянина.

Усе це означає, що Основний Закон України не обмежився імплементацією міжнародно-правових актів, а суттєво розширив їх склад та проголосив нові права та свободи, зокрема екологічні та інформаційні права.

Так, до громадянських (особистісних) прав людини та громадянина відносяться такі:

- право на життя (ст. 27);
- право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);
- право на повагу до своєї гідності (ст. 28);
- право на недоторканність житла (ст. 30);
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31);
- право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32).

Варто відзначити, що політичні права і свободи людини та громадянина збільшилися в кількісному відношенні та обсязі.

Так, згідно з Конституцією України 1996 р., до політичних прав і свобод належать такі:

- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38);
- право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 38);
- право направляти індивідуальні та колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб (ст. 40).

До системи економічних прав уперше було віднесено право приватної власності:

- це право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41);
- право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42);
- право користуватися об'єктами суспільної власності: державної, комунальної, власності народу (ст. ст. 13, 41).

До основних соціальних прав віднесено право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на достатній життєвий рівень для себе та для своєї сім'ї (ст. 48).

Слід зазначити, що деяких змін зазнала система соціальних прав, зокрема: право на працю (ст. 43); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49).

До системи культурних прав та свобод належать: право на освіту (ст. 53); право на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Які існують гарантії для реалізації цих прав та їх механізми сьогодні?

До організаційно-правових гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина слід віднести, перш за все, Президента України як гаранта Конституції України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суди, органи прокуратури, органи виконавчої влади, що здійснюють функції держави,

а також кожен громадянин може звернутися за допомогою до міжнародних судових органів або до відповідних органів міжнародних організацій (ст. 55, ч. 4 Конституції України).

Найважливішим міжнародно-правовим документом регіонального характеру про права людини є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була прийнята в Римі 4 листопада 1950 р., а Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р. [11].

Саме у цій Конвенції закріплено основні права та свободи людини, для захисту яких був створений Європейський Суд з прав людини. Повноваженнями Європейського суду з прав людини є розгляд справ проти держави за невиконання своїх зобов'язань у сфері прав людини, його рішення є обов'язковими для всіх держав – учасниць Конвенції.

Висновки та пропозиції. Здійснений аналіз інституту прав та свобод людини і громадянина та імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство дає змогу дійти висновку, що в Україні набуває поширення теорія визнання людської гідності, яка є інтегративною властивістю природи людини та виступає одним з інституційних джерел її основних прав. Процес входження України в європейський правовий простір висуває цілу низку складних проблем як перед теорією, так і практикою застосування відповідних норм міжнародних договорів у національній правовій системі, передусім у системі розвитку та вдосконалення інституту прав і свобод людини в Україні.

Нині держава не забезпечує достатньою мірою реалізацію прав і свобод громадян, а тому зростає недовіра до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, а звідси, своєю чергою, викликає різного роду апатію в населення.

Отже, забезпечення та дотримання прав людини в Україні можливо лише за допомогою ефективного реформування системи влади та дотримання комплексного підходу до забезпечення прав людини як із боку держави, так і з боку громадянського суспільства.

Саме тому захист прав людини належить до найгостріших проблем України, а їх практичне втілення та вирішення допоможе забезпечити відповідну практику, що є надзвичайно цінним у реалізації та вдосконаленні держави в міжнародних відносинах.

Лише за забезпечення прав та свобод людини і громадянина можливе реальне існування сучасного конституціоналізму, а реалізація механізму захисту прав і свобод людини та громадянина залежатиме від активної та цілеспрямованої участі у цьому політичному процесі кожного громадянина України, кожного члена територіальної громади.

Література:

1. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Третій Універсал Української Центральної ради від 7 листопада 1917 р. *Історія Української Конституції*. Київ : Знання, 1993. С. 112–113.
2. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / за ред. М.О. Баймуратова. Київ : Логос, 2010. 428 с.
3. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 року (Universal declaration of human rights) Док. ООН/RES/217 А). URL: Загальна декларація прав людини | від 10.12.1948 (Картка) (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: Міжнародний пакт про громадянські і по... | від 16.12.1966 (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 : Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148- VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: Міжнародний пакт про економічні, соціа... | від 16.12.1966 (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
6. Конституція України від 28 червня 1996 р., зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Про стан правосуддя в Україні : парламентські слухання від 18 березня 2009 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/parl_sluhan/09_pravosud (дата звернення: 10.04.2023).
8. Шишкін В. Процедура звернення до Конституційного Суду України. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму* : збірник наукових праць на пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Л. Юзькова / заг. ред. А. Стрижака, В. Тація ; упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. Київ : Логос, 2008. С. 240–242.
9. Баймуратов М.О. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 230 с.
10. Тодика Ю.Н. Конституційні засади формування правової культури. Харків : Райдер, 2001. 160 с.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року : ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Slyusarenko A.G., Tomenko M.V. (1993). Tretii Universal Ukrainskoi Tsentralnoi rady vid 7 lystopada 1917 r. Istoriiia Ukrainskoi Konstytutsii. [The Third Universal of the Ukrainian Central Council of November 7, 1917. History of the Ukrainian Constitution.]. Kyiv: "Znannia", P. 112-113. [in Ukrainian]
2. Voloshyn Yu.O. (2010). Konstytutsiino-pravove zabezpechennia yevropeiskoi mizhderzhavnoi intehtatsii: teoretyko-metodolohichni aspekty. [Constitutional and legal provision of European interstate integration: theoretical and methodological aspects]. K.: Lohos, 428 p. [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Zahalna Deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995_015/card2?lang [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1973). Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava (1966 Dezhember 16). [International Covenant on Civil and Political Rights dated December 16, 1966]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine (1973). Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava (1966 Dezhember 16). [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights dated December 16, 1966]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2020). Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku z nast. Zminamy [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 et seq. changes]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2009 March 18). Pro stan pravosuddia v Ukraini: parlamentski slukhannia [On the state of justice in Ukraine: parliamentary hearings]. Retrieved from: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/parl_sluhan/09_pravosud [in Ukrainian].
8. Shyshkin, V. (2008). Protsedura zvernennia do Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Procedure of appeal to the Constitutional Court of Ukraine.] *Problemy suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu: zb. nauk. prats. na poshanu pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. prof. L. Yuzkova*. Kyiv: Lotos, P. 240–242 [in Ukrainian].
9. Baimuratov, M.O. (2012). Mizhnarodni vyborchi standarty: pravova pryroda, zmistovna ta systemna kharakterystyka, aktualni pytannia implementatsii v zakonodavstvo Ukrainy: monohrafiia [International election standards: legal nature, substantive and systemic characteristics, current issues of implementation in the legislation of Ukraine: monograph]. Sumy: Universytetska knyha. 230 p. [in Ukrainian].
10. Todyka Yu.N. (2001). Konstytutsiini osnovy formuvannia pravovoi kultury [Constitutional foundations of the formation of legal culture] Kharkiv: Raider, 160 p. [in Ukrainian].
11. European Convention on Human Rights (1950 November 4): Ratified by the Law of Ukraine dated July 17, 1997. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# [in Ukrainian].